

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

NÉGYESI LAJOS

AZ 1604. ÉVI DIÓSZEGI ÉS OSGYÁNI ÜTKÖZET, VALAMINT AZ EDELENYI CSATA VITATOTT KÉRDÉSEI

A diószegi ütközet

Rónai Horváth Jenő 1893-ban megjelent tanulmányában¹ egy sajnálatos tévedés miatt hibásan rekonstruálta Belgiojoso hadmozdulatait. Mint azt Gyalóky Jenő² kimutatta, Rónai Horváth összekeverte Nagykerékit Kiskerekivel. Ez elég jelentős hiba volt, mivel a két település között mintegy 34 kilométeres távolság van. Az így felépített hadművelet sajátos képet mutat. A cél Kereki – Rónai értelmezésében Kiskereki – elfoglalása, mely Székelyhídtól északra van az Ér partján. Belgiojoso Váradról vonul Adorjánhoz. Petz csapatát Álmosdról Diószegre rendeli, az erdélyi hadakat pedig, melyek Adorjántól négy mérföldre táboroznak, egyenesen Kerekihez irányítja. Belgiojoso Székelyhídnál tervezi a Petz hadával való egyesülést. Ennek érdekében, hogy biztosítsa számára az Ér hídját, Diószegre rendeli Dampierre hajdúit. Bocskai ott, Diószegen állítja maga mellé a császári szolgálatban álló hajdúkat. Gyalóky a fenti konstrukciót alapos elemzés alá vette és kimutatta annak tarthatatlanságát. Végső értékelése szerint „Amit Rónai-Horváth ír, nem más, mint egy jelenkori vezérkari tiszt hamis földrajzi alapra épülő okoskodása, a XVII. századra visszavetítve.” 1928-ban közölt tanulmányában persze nem csak kritizált, hanem felvázolta Belgiojoso hadainak helyzetét az ütközet előtt. Eszerint a főerők Adorjánnál táboroztak, Petz ezredes csapata pedig Álmosdnál. Belgiojoso október 14-én adott parancsot Petznek, hogy éjjélkor induljon meg és Diószegen keresztül vonuljon az adorjáni táborba.

A hajdúk átállításának kérdésében nem volt ennyire határozott. A tapasztalt katonatörténész érezte, hogy néhány részlet hiányzik a mozaikból. Kétségbe vonta Istvánffy állítását,³ miszerint a hajdúk „akkor tagadták meg nyíltan az engedelmességet, amikor Dampierre Petz elé akarta küldeni őket.”⁴ Valószínűtlennek tartotta, hogy ilyen fontos feladatra megbízhatatlan seregrészt választottak volna. Szamosközy⁵ leírását tartotta reálisabbnak, mely szerint a hajdúk nem érték be egyhavi zsolddal és egyszerűen faképnél hagyták parancsnokukat. A problémát nem tekintette megoldottnak, hiszen azzal zárta le a kérdést: „Bármint volt is, annyi kétségtelen, hogy a hajdúk otthagyták az adorjáni

¹ *Rónai-Horváth Jenő*: Bocskai István háborúja Rudolf ellen. 1604–1606. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. (A továbbiakban: *Rónai*.)

² *Gyalóky Jenő*: A biharmegyci hadjárat 1604-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1928. (A továbbiakban: *Gyalóky*.)

³ *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Budapest, 1962. (A továbbiakban: *Istvánffy*.)

⁴ *Gyalóky*, 291. o.

⁵ *Szamosközy István* történeti emlékei. Magyar Történelmi Emlékek (MHHS) XXX. Budapest 1880. (A továbbiakban: *Szamosközy*.)

tábort, még pedig anélkül, hogy ebben bárki is akadályozta volna őket, s még a kellő időben Bocskaihoz csatlakoztak.”⁶ Mondhatnánk, elegánsan átlépte a problémát, mintegy jelezvén, hogy az ütközet szempontjából ez csak részletkérdés.

Pedig érdemes lett volna vizsgálni Rónai-Horváth tanulmányát ebből a szempontból is, mivel érezhetően ő sem tudott mit kezdeni a kérdéssel. Rónai az október 14-i helyzet felvázolásánál azt írta, hogy Belgiojoso az adorzáni táborból Dampierre hajdúit Diószegre toltta előre, hogy az Ér átjáróját biztosítsák. Ott vette fel velük a kapcsolatot Bocskai és állapotok meg a másnap hajnali támadásban.⁷ A következő bekezdésben azt olvashatjuk, hogy Petz találkozott és összecsapott a hajdúkkal a Diószegi hídnál, majd az egész eseménysor magyarázataként Istvánffy leírását idézi, saját elgondolásával kiegészítve. Amikor ugyanis 15-én hajnalban Dampierre meg akart indulni Székelyhíd felé, a szokásos háromszoros jelet adta, mire a hajdúk fellázdáltak és elvágtattak a táborból. Abból a táborból mely Diószegen volt, hogy azután a diószegi hídnál találkozzanak az oda érkező Petz ezredessel. Itt Rónai-Horváth egy újabb földrajzi tévedését fedezhetjük fel: Diószeg ugyanis az Ér jobb partján, tehát azon az oldalon van, ahonnan Petz csapata érkezett,⁸ a Székelyhíd felé vezető út ellenben a bal parton, tehát ahhoz, hogy Petzcel találkozzanak, a hajdúknak vagy a falu felől kellett érkezniük – és így eleve gyanús lett volna arra hivatkozniuk, hogy Debrecenbe mennek, mivel az éppen az ellenkező irányba esik –, vagy az Ér túlsó oldaláról, ami viszont csak akkor elképzelhető, ha Dampierre tábora nem a faluban, hanem a faluval szemben, a bal parton volt. Esetleg még az is megtörténhetett, hogy a hajdúk Diószegről elvágtatva először átkeltek a hídon azután pedig visszatértek, hogy találkozzanak Petzcel. Persze akkor meg minek lázadoztak, hiszen éppen abba az irányba vágtattak amerre Dampierre küldte őket, tehát a parancsnoknak fel sem tűnt volna, hogy éppen elhagyják a katonái. Szóval elég zavaros az egész, hiszen az is elgondolkodtató, hogy amennyiben Dampierre Diószegen táborozott és ott lázadtak fel a hajdúk, miért nem találkozott Petzcel, hogy figyelmeztesse a veszélyre, hiszen éppen az volt a feladata, hogy az átjárót biztosítsa? Ha pedig valóban ez lett volna a feladata, akkor miként lehetséges, hogy még Petz beérkezése előtt parancsot adott a hajdúknak, hogy menjenek Székelyhídra?

Mint látható, a tanulmányokat olvasva több kérdés is felvetődik, ám ez nem csak a hadtörténész szerzőknek köszönhető, hanem maga a forrásokban leírt alaphelyzet is furcsa. Főleg az Istvánffy által leírt lázadás kérdéses.⁹ Gondoljuk meg! Éppen az erők összpontosítása folyt egy hadművelet előkészítése során, az adorzáni táborban, tehát egy jól körülhatárolható helyen. A vár körül táborozott Belgiojoso lovassága, távolabb, 4000 lépésre pedig Concini erdélyi hada, összesen mintegy 8000 fő. Belgiojoso éppen azt szervezte, hogy Petz csapata is beérkezzen. Ilyenkor egy hadvezér minden katonát számba vesz, hiszen tisztában kell lennie a rendelkezésre álló erőkkel. Bizonyosan haditanácsot is tartottak, ahol a parancsnokok jelentették az egységük harcértékét és ezt követően minden változást. Ez így van ma is, és régen sem lehetett másként. Ebben a helyzetben elképzelhetetlen, hogy a csoportosítás egynegyedét kitevő hajdúezred egyszerűen csak

⁶ *Gyalóka*, i. h.

⁷ *Rónai*, 582. o.

⁸ Az Ér főága a falu déli oldalán folyik, ott volt egy széles hid. Ezen kívül a falu területén kanyarog néhány kisebb ág, így az északi oldalon van egy kisebb hid is. Valószínűleg az eseményekben a nagy híd játszott főszerepet.

⁹ *Istvánffy*, 438. o.

elhagyja a táborn, anélkül, hogy bárki megkérdezné az okát, de az meg egyenesen lehetetlen, hogy fellázadjanak, és úgy vonuljanak ki. Ha ez így megtörténhetett, akkor már csak ezért is alaposan meg kell vizsgálni ezt a kérdést, mivel a császári sereg olyan nagyfokú szervezetlenségére utal, ami meghatározó szempont lehet a diószegi győzelem okainak feltárásánál.

Az utóbbi évtizedekben Nagy László foglalkozott legalaposabban a Bocskai-szabadságharc eseményeinek kutatásával. 1961-ben megjelent monográfiájában¹⁰ a források elmentmondásait kiszűrve oldotta fel a problémát: „a hajdúk elégedetlenkedve vették fel az egy hónapi zsoldot az esedékes öt havi helyett, s mikor ez megtörtént, kapitányaik vezetése alatt nagy káromkodások közepette kimentek a táborból,” majd a Bocskai hűségére esküdt vezérek rávették a katonákat az átállásra, akik éjfél tájban elindultak Diószeg felé.

Az igazat megvallva ezzel a változattal kapcsolatban is felvetődnek bennem a fent ismertetett kételyek. Katonai táborból nem lehet csak úgy egyszerűen kivonulni a mezőre, még éjszaka sem. 2000 lovas hajdú teljes felszereléssel nem tud észrevétlenül kióvakodni, főleg nem egy hadművelet megindulása előtt. Ha másnak nem is, de a tábor őrségének már hivatalból is fel kell, hogy tűnjön az ilyen nagy mértékű mozgás. Lényegében maradtunk az eredeti problémánál: ha ez így megtörténhetett, akkor a császári seregben nagy szervezetlenség uralkodott.

A probléma megoldását az október 14-i állapot rekonstruálásával kell kezdenünk. A császáriak főerői Adorjánál táboroztak. Belgiojoso a lovassággal az adorjáni vár körül, Concini az erdélyi hadakkal 4000 lépéssel feljebb, a Berettyó partján helyezkedett el. Petz aznap érkezett az Adorjántól 21 kilométerre lévő Álmosdra.¹¹ Vitathatatlan, Belgiojoso szándéka az volt, hogy egyesüljön Petz seregével. Október 17-én Báthori Istvánhoz írott levelében olvashatjuk: [15-én] „hajnal előtt Álmosdrul Pezz uram hadával el indulván, hogy Diozegre iöyön és onnét hozzánk.”¹² Istvánffy is megerősíti ezt: „Barbiano megparancsolta Petznek, hogy éjféltájít gyalogosaival meg az ágyúkkal és a poggyászokkal induljon meg.”¹³ Látszólag tehát tényleg csak arról van szó, hogy Petznek menetet kellett végrehajtania Álmosdról Adorjánig. Azonban a források sehol sem említik, hogy Petznek Adorján volt volna a célja. Diószegről szó van, de azután csak arról, hogy Belgiojosóhoz kell csatlakoznia. Sepsi Laczkó Máté még egyértelműbb: „a hajdúság éjfélt után, midőn Kereki alá mene a Jakab János és Petz János hada, a tanácskozás után mellesleg eredvén vélők, midőn szinte olyan hosszan nyúlának el mint a németek, egyszersmind oldalról egész végig nekik sivalkodának a németnek, erősen harcolának és levágák a némötöket Diószegnél.”¹⁴ Nézzük csak miről van itt szó! Nem csak Petz hajtott végre menetet, hanem Belgiojoso is megindult. Ez érthetőbbé teszi Istvánffy szövegének egy nehezen értelmezhető részét, azaz Belgiojoso nem csak azt parancsolta Petznek, hogy „menet közben csendben vonuljanak,”¹⁵ hanem megnyugtatóul azt is közölte, hogy „ő követi őket”.¹⁶ Tehát a császári sereg az adorjáni táborból, Petzékkal egy időben, szintén megindult. Ezt

¹⁰ Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 71. o. (A továbbiakban: Nagy, 1961.)

¹¹ Istvánffy, 437. o.

¹² A levellet közli Nagy, 1961. 384. o.

¹³ Istvánffy, 437. o.

¹⁴ Sepsi Laczkó Máté krónikája a szabadságharc első hónapjairól. Magyar történeti szöveggyűjtemény III/1 1526-1791. Szerk.: Sinkovics István. Budapest, 1968. 271. o. (A továbbiakban: MTSZ 1968.)

¹⁵ Istvánffy, 437. o.

¹⁶ Uo.

a következtetést vonhatjuk le a hajdúkról szóló szövegrészletből. „Ugyancsak éjféltajt Dampierre is, mint neki meghagyták, a dobok és a kürtök harmadik jelére kivezeti a hajdúkat a sátraikból (...), s parancsot ad, hogy vele együtt az előttük menetelő Petz-féle csapat után meneteljenek.”¹⁷ Feltételezhetnénk, hogy Istvánffy nem volt tisztában a földrajzi viszonyokkal, ezért helyezte Álmosdot és Adorjánt egy menetvonalra, azonban ő is leírta, hogy Petz a menet során előrement a diószegi hídig, tehát a fenti idézetekre valami olyan feloldást kell találnunk, mely megmagyarázza, miként menetelhetett Belgiojoso hada az Álmosdról közeledő Petz mögött.

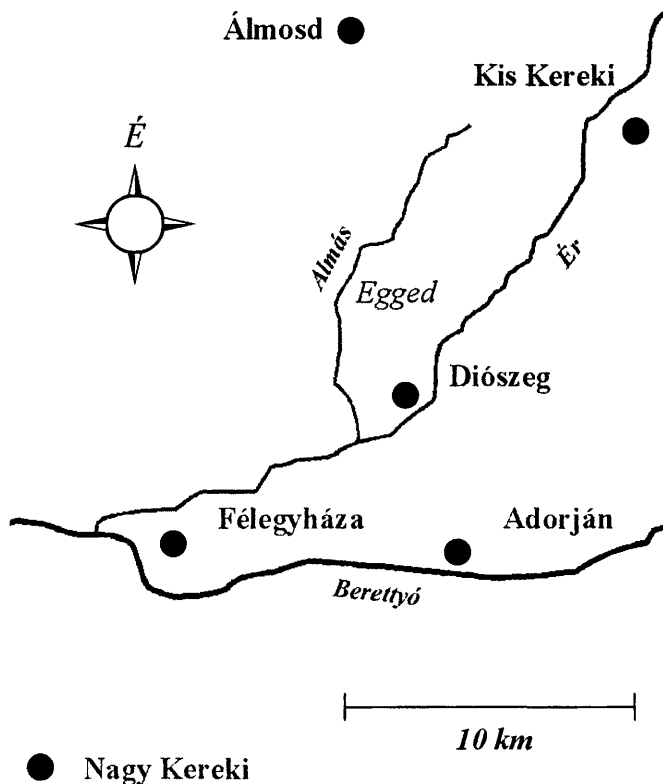
Belgiojoso még a törökök beérkezése előtt szerette volna elfoglalni Kerekit. Valószínűleg türelmetlenül várta Petz beérkezését. Hiába volt tízszer több katonája, mint Bocskainak, ágyúk nélkül hiábavaló vállalkozás lett volna ostromra vállalkoznia. Az a sereg, mely ágyúk nélkül próbált elfoglalni egy várat, szó szerint nevetség tárgya lett.¹⁸ Mivel Concini egyetlen faltörő lövegét a hajdúk Kereki első ostrománál szétlőtték,¹⁹ a két ostromlóveg, melyeket Petz hozott, alapfeltétele lett a hadjárat sikerének. Amint értesült arról, hogy Petz Álmosdon van, Belgiojoso valószínűleg megkezdte a Kereki elleni felvonulás tervének kidolgozását. Mivel az Ér mocsaras völgyén csak Székelyhídnál és Diószegnél volt átkelőhely, a menetoszlop megalakításához Petz csapatát át kellett hozni a folyó bal partjára, hogy az ott futó úton indulhassanak Kereki felé. Ha Álmosdról egyenesen mentek volna Kerekibe, a menet során az Ér áthatolhatatlan akadályt jelentett volna a főerők és Petz között. Belgiojoso minél előbb a vár alá akart érni, de úgy, hogy a tűzértséget biztonságban tudja. Petz menetvonala a diószegi átkelés után valószínűleg Félegyháza felé vezetett, ahol csatlakozhatott volna Belgiojoso Berettyó völgyében vonuló oszlopához. Álmosdról 195 perc alatt lehet Diószegre érni, onnan Félegyháza 105 perc.²⁰ Ez 5 órás menetet jelent, tehát az éjféλι indulást figyelembe véve a diószegi átkelésre 03.45-kor, a csatlakozásra pedig 05.00-kor került volna sor. A menetoszlop biztosítása a Dampierre-hajdúk feladata volt. A parancs szerint nekik is éjfél után kellett kivonulniuk a táborból, hogy azután több csoportban vizsgálják át a környéket Diószegig és Félegyházáig. Így egyáltalán nem volt különös a hajdúk kivonulása a táborból, hiszen Dampierre erre kapott parancsot. Érdekes a dobok és kürtök harmadik jelének említése Istvánffynál. Ez ugyanis arra utal, hogy Belgiojoso részletes ütemtervet dolgozott ki a menet végrehajtására és az egyes mozzanatok végrehajtásának megkezdését dobok és kürtök hangja jelezte. Az első két jel valószínűleg más egységeknek szólt és csak a harmadik a hajdúknak. Az adorjáni tábor 14-én éjszaka olyan lehetett, mint a méhkas. A jelzésekre csapatok lebontották a sátrakat, szekereket málháztak, oszlopok soroltak be és indultak meg. A menet végrehajtása egyike a legbonyolultabb katonai feladatoknak. Előkészítése alapos tervezést és szervezést igényel. Nem annyira hadvezéri tehetségre, mint inkább parancsnoki gyakorlatra és szakmai felkészültségre van szükség. Oszlophosszakkal, menettávolságokkal és menetsebességekkel kell számvetéseket

¹⁷ Istvánffy, 438. o.

¹⁸ Jó példa erre gróf Esterházy János győri alkapitány este, aki 1687 novemberében háromezer magyar huszárral és hajdúval ágyúk nélkül ostromolta Palota várát. Egy korabeli jelentés szerint „november 19-én a várbeli törökök megkérdezték, mi a szándékuk a magyar csapatoknak az *ostrommal*, mire a micink azt válaszolták, hogy el akarják foglalni a várat.” Az ominózus kérdésre akkor került sor, amikor a hajdúk már harmadik napja lövöldöztek puskákkal mindenkire, aki a várfalon felbukkant. (Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. Budapest, 1983. 200. o.)

¹⁹ Gyalóka, 282. o.

²⁰ Az adatok a II. József-féle első katonai felmérés országleírásában szerepelnek.

A diószegi ütközetet kísérő hadműveletek helyszíne.

készíteni, összehangolni a málha, a gyalogság és a lovasság mozgását, megszervezni az összeköttetést és a menetbiztosítást. Belgiojoso képzett zsoldosparancsnok volt, így nem okozhatott neki gondot e rutinfeladat végrehajtása. Valószínűleg működött volna a terv, ám nem számolt a hajdúk átpártolásával. Hogy ezzel mennyire felborították a számítását, jelzi a következő kifakadása: „Ilyen nagy árultatást ezzen a földön ember nem hallott.”²¹ Volt oka a haragra. Attól a pillanattól, hogy a csapatok megkezdik a menetelést, a sereg szétagolt, hosszan elnyúló oszlopban mozog. Az egyes részek között még nappal is nehézkes az összeköttetés, nemhogy éjszaka. A kötelék ilyenkor nagyon sebezhető, ezért meghatározó szerep jut a felderítő és biztosító erőnek, mely jelzi, és távol tartja az ellenség erőit. Az éjjel utáni óráktól a császári erők szétagolt menetoszlopban vonultak a Berettyó völgyében, miközben abban bíztak, hogy a Dampierre-hajdúk biztosítják a terepet. Felderítő biztosítás nélkül az egész sereg ki volt szolgáltatva a támadásnak, adott esetben éppen azon hajdúk támadásának, akik a biztosítási feladatot végezték. Bocskai azonban nem törődött Belgiojoso csapatával. Remek érzéssel választotta ki az ágyúkat célpontnak, melyektől a hadjárat további sorsa függött.

²¹ Nagy, 1961. 384. o.

Az ütközet színhelyének meghatározását már megtette Gyalóky Jenő. Tanulmányának ezzel foglalkozó fejezetében az általa használt források adatai alapján megállapította, hogy a leírások többsége Diószeg közelébe helyezi az összecsapást.²² A források többsége valóban, azonban szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy Bocskai korponai adománylevele Álmosdot nevezi meg az ütközet helyszínéneként: „az 1604-ik év október hava 15. napján a virradat félhomálya előtt Álmosd nevű puszta falu mellett Paecen csapatait, a két sereg közül a megbízhatóbbat és az erősebbet váratlanul megtámadtuk és megsemmisítettük.”²³ A „mellett”-be valószínűleg belefér a 7–8 km-es távolság, hiszen Istvánffy megrögzötten adorjáni ütközetnek nevezi az összecsapást, azonban az „Álmosd nevű puszta falu” megnevezésnek lehet más magyarázata is. Diószegtől északra találjuk Egyed-pusztát. Helyén a XVI. század közepéig az Egged-Monostora nevű község állt, melyben 77 család lakott.²⁴ Ezt a helyet északról és nyugatról az Almás-patak völgye övezi. Elképzelhető, hogy a község az ütközet idején elhagyott, puszta-falu volt. A területet kevésbé ismerők könnyen összekeverhették Álmosd, Almás és Egged nevét, például úgy, hogy a helyet „az Almásnál lévő puszta faluként” nevezték meg.²⁵

Gyalóky tanulmányában határozottan kijelenti: „nincs többé semmi okunk arra, hogy Bocskai győzelmét Álmosdhoz kössük. A helyes megnevezés csakis *diószegi ütközet* lehet.”²⁶ Az események konkrét helyszínéneként a katona és hadtörténész óvatosságával a 155. háromszögelési ponttól délre fekvő területet jelöli meg, azonban néhány lappal később elszólás-szerűen közli, hogy az ütközet színhelye a mai Egyed-puszta volt. A kiváló csatatérkutató hadtörténész²⁷ ezen állításával teljes mértékben egyetérték. Az egész tanulmányban érezhető, hogy alaposan bejárta a területet és ismerte annak földrajzi viszonyait. 2004 novemberében a rendelkezésemre álló térképészeti anyag elemzése után magam is bejártam a területet. Elsősorban a II. József-féle első katonai felmérés lapjait használtam.²⁸ Azok jó 150 évvel a Bocskai-szabadságharc után készültek, ám még megtalálhatjuk rajtuk az akkorra már rommá lett, mára pedig teljesen elpusztult adorjáni vár helyét, ahol Belgiojoso hadai táboroztak, de jól követhető az Álmosdról Diószegre vezető legrövidebb út is, mely a falu északi szegélyén éri el az Ér völgyét. Ott áll Egyed-

²² Gyalóky, 292–293. o.

²³ Bocskai István adománylevele: 9254 hajdúkatonaának nemességét, földet és címet adományoz. MTSZ 1968. 340. o.

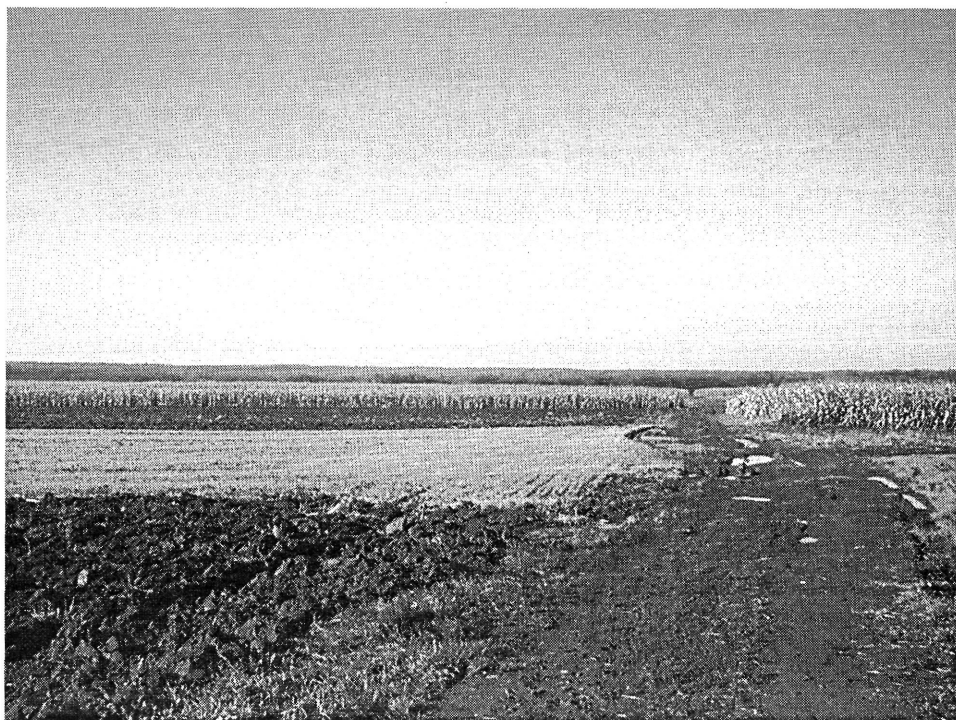
²⁴ Magyarország vármegyéi és városai. Bihar Vármegye és Nagyvárad. Bihar Vármegyei közzségi, Bihar-Diószeg. Arcanum DVD könyvtár III., Történelem.

²⁵ Hogy, ez mennyire nem elképzelhetetlen, azt jól példázza Istvánffy krónikája, melyben azt olvashatjuk, hogy 14-én Petz az Adorjántól két mérföldre fekvő Almás mezővárosba érkezett. A vármegyei monográfiára megemlíti, hogy Álmosd neve régi levelekben négyféle változatban fordul elő: Alumas, Almus, Almuz és Almos. Almásként csak Istvánffy említi, ami valószínűleg csak egy torzult névalak, de azt a lehetőséget sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Petz nem Álmosdnál, hanem az egykori Egged falunál táborozott.

²⁶ Gyalóky, 293. o.

²⁷ Gyalóky alaposságát dicséri, hogy igyekezett minden adatot elcmezni az ütközet tökéletesebb rekonstruálásához. Bethlen Farkas krónikájában találta azt az állítást, hogy Bocskai a derengő holdvilág fényénél intézett buzdító beszédet a hozzá pártolt hajdúkhöz. Megtélése szerint ez támpontot adhat az ütközet időpontjának meghatározásához. A svábhegyi m. kir. Astrophysikai Observatórium által megadott csillagászati adatok alapján ezt az időpontot 22 óra körülre teszi. Az általam használt Astronomy Lab 1.13 és SkyMap 3.1.10 csillagászati programokkal ellenőriztem a közölt értékeket, de azok hibásak. 1604. október 14-én a nap 16.46-kor nyugszik, szemben a közölt 16.30-cal, a hold pedig 20.59-kor kel, szemben a tanulmány 21.45-ös adatával. Ez elég nagy hiba, de feltételezem, hogy az obszervatórium munkatársai az október 15-i holdkelte adatát adták meg, amely közelebb áll a közölt értékhez – a programok szerint 21.58. Ettől függetlenül az általa közölt 22.00-ás időpontot reálisnak tekinthetjük, mivel holdkelte után kb. egy órával van annyi fény, melyre a derengő holdvilág kifejezés ráillik. (Gyalóky, 301. o.)

²⁸ Hadtörténelmi Térképtár, Coll: XXVI; Sect: XIX és Coll: XXVI; Sect: XX.

A diószegi ütközet helyszíne. A háttérben az Egyed-erdő sötét csíkja látszik.

puszta egy kisebb dombon, melyet nyugatról széles és mély vízmosás, az Almás-patak völgye övez. Tőle nyugatra kiterjedt erdő, az Egyed-erdő húzódik. Valószínűleg a korábban ott állt Egged falu miatt vezetett arra az út Álmosd felől. A két falu között azonban a XVIII. század közepén már nem volt semmilyen település, csak az utak szövevényes hálózata. Az ütközet és a térkép elkészítése között eltelt 150 év miatt feltételezhetnénk, hogy a terep alaposan megváltozott, de az első katonai felmérés lapjait a majdnem 100 évvel későbbi második katonai felmérés szelvényeivel²⁹ összevetve láthatjuk, hogy azok a változások, amelyek láthatóan ma is meghatározzák a táj arculatát, a XIX. század első felében zajlottak le. Az utak száma kevesebb lett, de egyenes vonalvezetésűek és szélesebbek, több helyen tanyák, majorok épültek. Feltételezem, hogy az első katonai felmérés nagyjából a XVII. századi állapotokat jelenítette meg, hiszen a nagy változásra csak a XIX. század elején kerül sor. A magaslaton, ahol az álmosdi út Diószeg közelébe ér, majorság épült és az Egyed-tanya nevet kapta. Az Almás-patak vizét felduzzasztották és a gáthoz malmot, az úton járók kiszolgálására pedig csárdát építettek. Nyugatra ott látjuk az Egyed-erdőt. Már az első felmérés lapján is csaknem ugyanazon a helyen volt és ott van ma is. Ez az állandóság feltételezi, hogy már Bocskai idejében is ott lehetett, és menedéket nyújthatott a lesre készülő hajdúknak. Véleményem szerint az események ott, az Egyed-tanya körüli területen zajlottak. A hajdúk az Egyed-erdőben táboroztak és az Almás völgy nyújtott menedéket a lesben állóknak, majd a sikertelen rohamok után visszavonulóknak. A patak völgy, akárcsak manapság, akkor is erdős, bozótos lehetett.

²⁹ Hadtörténelmi Térképtár, Sect: 50; Coll: XLIV és Sect: 51; Col: XLIV.

Az osgyáni vereség okai

A Bocskai-szabadságharc katonai sikereit döntően a hajdúk sajátos portyázó, lesvető harcmodora eredményezte. Az első nagy győzelem, az álmosd-diószegi ütközet jól szervezett hajdúles volt, ahol éjszaka, meglepetésszerűen támadták meg Petz ezredes hadoszlopát. A körülmények Bocskai katonáinak kedveztek, akik mesterei voltak az irreguláris harcoknak. Csakhogy a nagy csatákat fényes nappal vívták, nyílt mezőkön, ahol sokszor néhány lépésről lőttek sortüzeket egymásra a fegyelmezett, zárt rendben álló gyalogosok. A magyar hajdú azonban nem látta értelmét annak, hogy helyben állva tűrje az ellenség puskatüzét. Ahol sűrűn jártak a golyók ott inkább fedezéket keresett, de még gyakrabban elszaladt, hogy azután kedvezőbb körülmények között folytassa a küzdelmet. A hajdúkapitányok is tisztában voltak ezzel és csak olyankor vitték harcba katonáikat, amikor az ellenség sebezhető volt.

Ezzel szemben a szabadságharc második ütközetében, melyet 1604. november 17-én Osgyánál vívtak, Németi Balázs kb. 4000 hajdúval és népfölkelővel³⁰ fényes nappal szállt szembe Basta 15 000 fős seregével. Vajon az álmosd-diószegi ütközet sikere óta eltelt harminckét nap olyan hatalmas változást hozott volna a hajdútaktikában, hogy eséllyel vehették fel a harcot a Magyarországon állomásozó császári erők háromszoros erőfölényben lévő elitjével? Nem valószínű, hogy erről volna szó, hiszen már a kortársak sem értették Németi döntését és az elszenvedett vereség okaként a vezér meggondolatlan-ságát hozták fel. Tényleg nem lett volna szabad vállalni az ütközetet?

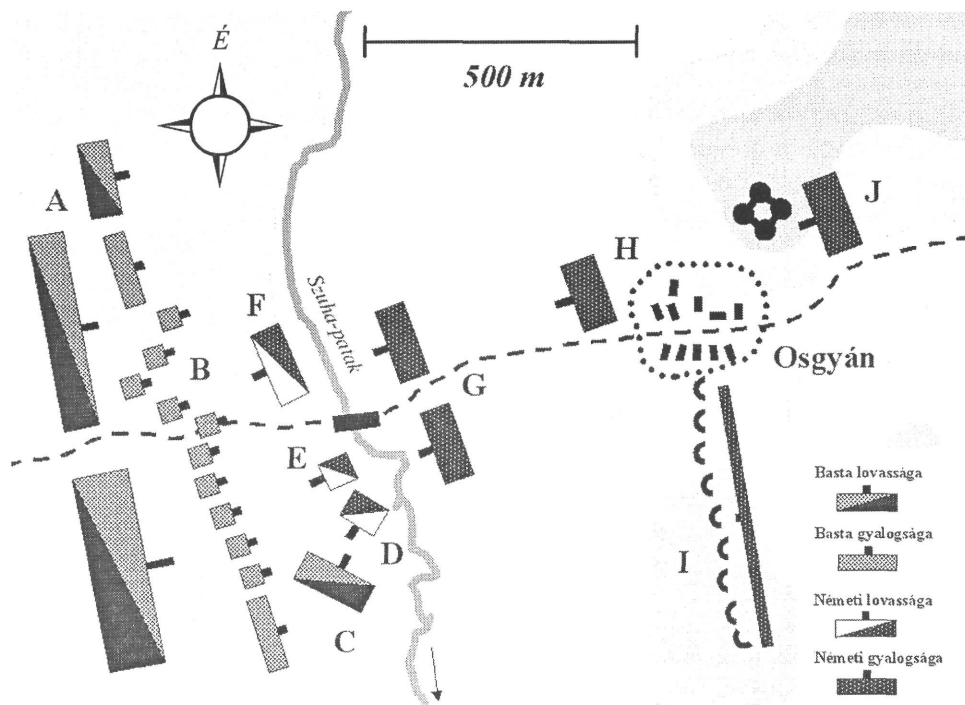
1604 őszén a császári csapatok zöme Esztergomnál állomásozott. Basta György, a sereg fővezére ott kapta a parancsot, hogy 9500 gyalogossal és 5000 lovassal induljon Bocskai ellen. Az akkor 60 éves tábornok egyike volt a birodalom legtapasztaltabb hadvezéreinek. Seregével november 16-án már Füleknél táborozott és felkészült az első összecsapásra. Basta mivel gyakorlott katona volt, felismerte, hogy az osgyáni védelem áttörése kemény dió lesz.

A Fülekről Rimaszombaton keresztül Kassára vezető út Osgyánig széles, viszonylag sík völgyben halad, a falunál azonban befut a dombok közé. A település szélén folyik a Szuha-patak melyen széles híd vezet keresztül. A Salgótarjától 35 km-re északra fekvő Osgyánt, mely vízmosta völgybe épült, 1604-ben palánk és árok vette körül, remek lehetőséget biztosítva a gyalogságnak a védelmi harcra. A falu északi szélén magasodó dombon áll a saroktornyokkal megerősített kastély, melyet akkoriban árok és sánc övezett. Azóta többször átépítették, de formája és mérete valószínűleg megőrizte az egykori erősség jellemzőit. Az ütközet idején a hajdúk egy csapata Nagy András vezetésével ott rendezkedett be védelemre. A falu déli oldalán, a pataktól 500–600 méterre dombok emelkednek; Németi egészen a faluig nyúló sáncokkal erősítette meg őket. Korlát István parancsnoksága alatt oda vezényelte a gyalogság egy részét és a tüzérséget, mely két öregágyúból és három tarackból állt.

Németi Balázs remek érzékkel választotta ki a környék védelemre legalkalmasabb helyét. A palánk mögött még a felkelők is hatékonyan védekezhettek és lezárhatták az

³⁰ Szamosközy pontos létszámot közöl, mely szerint Osgyánál 4709 katonája volt Németinek. Ebből a lovasság mintegy 1000 főt tett ki, mivel 200 főt vezetett Németi Gergely, 300 főt Bornemissza János, Lippaitól pedig 500 lovas érkezett. Nem lehetett több a gyaloghajdúk létszáma, a többi népfölkelő volt, akiket Németi a környező falvakból toborzott össze és nagyjából kiegészített kaszákkal és kihegyezett karókkal rendelkeztek. *Szamosközy*, 261. o.

Az osgyányi ütközet.

A: Basta lovasága, B: Basta gyalogsága (10x50 muskétás és 2x200 pikás), C: Hollach Frigyes lovasai, D: Németi Gergely 300 lovasa, E: Bornemissza 200 lovasa, F: Lippai 500 lovasa, G: 2x500 gyalogos a híd két oldalán, H: a gyalogság zöme a falunál, Németi Gergely vezetésével, I: sáncok a dombon ágyúkkal, Korláth István parancsnoksága alatt, J: hajdú őrség a kastélyban, Nagy András parancsnoksága alatt.

utat. A kastélyban és a magaslaton elsáncolt erők fedezték a szárnyakat és megakadályozták a falu bekerítését. A patak meredek árka nehezítette a császáriak szétbontakozását, azonban a falutól való távolsága miatt Németi nem illeszthette be a védelembe.

Bastának már a felvonulás során is számítnia kellett a hajdú lovasok támadásaira, ezért nem engedte széthúzódnia a menetszlopot, hanem zárt csoportokban vonultak, erős lovassági biztosítás mellett. Így mindaddig, míg az első összecsapásra sor nem került, meglehetősen lassan haladtak.

A hajdúk tudták, hogy november 17-én megindult Basta serege. Mivel az Osgyántól a Szuha-patak nyugati oldalán húzódó dombok takarása miatt a füleki utat csak Daróczig lehet belátni, a délelőtti órákban Németi Gergely 300 lovassal előrement a faluig. Ott talákoztak Basta elővédjével, amellyel rögtön összecsaptak. Az elővédbe küldött lovascsapatot gróf Hollach Frigyes vezette.³¹ A császári lovasság ezt követően nem engedte Németi Gergely lovasait elszakadni, így lassan, folyamatosan harcolva kellett vissza-

³¹ *Somogyi Ambrus: Historia rerum Hungaricarum et Transsylvanicarum. Geréb László: A hazai osztályharcok irodalma. Budapest, 1955. (a továbbiakban: Geréb, 1955.) 262. o.; Istvánffy, 444. o.*

vonulniuk. Szamosközy István képszerűen írja le ezt a jelenetet: „Gergely az nimetekre találván, futva szalada, mert az hátán (sic!) jött az nimet Osgyánig. Kevés is szaladott volna el benne, ha Osgyántól meg nem segítették volna.”³² A segítség azonban nem váratott magára, hiszen amikor a falu közelébe értek, Bornemissza János 200 lovassal átkelt a patakon és a segítségükre indult. Kopjákkal támadtak a császári lovasokra. A patak túlsó oldalán egyre jobban kibontakozott a lovassági harc. Rohamok és meghátrálások követték egymást. Időközben beérkezett Lippai Balázs 500 lovasa is, tehát egy Németi Gergely és Bornemissza csapatával azonos létszámú erő, azonban, utólag megítélve, inkább gondot, mint segítséget jelentettek. Szamosközy az 500 lovasról azt írja, hogy „a dolgok súlyán érkezének részeg állapottal.”³³ Ők is átkeltek a patakon, de már nem kapcsolódtak be a harcba, mivel egyre jelentősebb császári erők érkeztek Darócz felől.

Ezzel elérkeztünk az ütközet azon pillanatához, melyet Szamosközy a „dolgok súlyának” nevez és ahol a vereség okát keresnünk kell. Véleményem szerint nem az volt a probléma, hogy Németi rossz tervet dolgozott volna ki. Az osgyáni védelem lehetőséget adott arra, hogy kis erővel is képes legyen feltartóztatni a túlerőben lévő ellenséget. Azt, hogy a hajdúk jól értettek a védelmi harchoz, jól példázta Kereki várának sikeres védelme. A problémát egy tipikus hadvezetési hiba, „a kezdeményezés elvesztése” okozta, amit időnként még a legnagyobb hadvezérek is elkövetnek.

A hadseregek által vívott fegyveres küzdelem abban különbözik a spontán tömegverekedéstől, hogy a parancsnok folyamatosan irányítja a harcot melyben katonái az ő parancsai szerint tevékenykednek. A hadvezér az összecsapás előtt kialakítja az elgondolását, és tervet készít az ellenség legyőzésére. Megjelöli azokat a fő feladatokat, amelyek végrehajtása érdekében a csapatok erőkifejtését összpontosítani kell. Ha a parancsnok támadni akar, akkor meghatározza, hogy az ellenség melyik csoportosítását kell megsemmisíteni a győzelemhez és ennek érdekében milyen erőket hol kell alkalmaznia; a védelemnél pedig, hogy melyik az a terepszakasz, melynek megtartásával elérhető a kitűzött cél, az ellenség erőkifejtésének megtörése. Ideális esetben a szemben álló felek végigviszik az eredeti elhatározásukat és végül az erősebb, vagy kitartóbb ér el sikert. Vereséget okozhat azonban, ha a hadvezér az összecsapás folyamán egy rossz döntés miatt csapatainak egy részét nem a kitűzött cél, hanem egy részfeladat végrehajtására alkalmazza, mely elvonja az erőket a fő feladat végrehajtásától. A rossz döntés miatt lépéshátrányba kerül a szemben álló fél vezérével szemben, hiszen miközben továbbra is eredeti elgondolásának megvalósítására törekszik, egyre nagyobb erőt és energiát mozgósít a másik probléma megoldására. Ezzel megosztja az erőit, lényegében gyengíti a seregét. Ezzel bekövetkezik a „kezdeményezés elvesztése,” amikor a parancsnok már nem az eredeti terv végrehajtása érdekében hoz döntéseket, hanem csak az ellenség csapásainak hatását igyekezik mérsékelni.

Németi Balázs eredeti terve szerint rendelkezésre álló erőit a kastély, a falu és a sáncokkal erősített dombok vonalába koncentrálni próbálta föltartóztatni Basta erőit.

³² Szamosközy, 260–261. o.

³³ Uo. 261. o. A dolog érdekessége, hogy a szöveg 1955-ben két kiadásban is megjelent. *Geréb*, 1955. a teljes változatot közli, míg a Hadtörténelmi Intézet által kiadott szemelvénygyűjtemény (Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. Budapest, 1955. 202. o.) csak pontozással jelzi a Lippai lovasainak részegségére vonatkozó részt. Valószínű, hogy a szabadságharcos képébe nem fért bele a részegség. Az 1955-ös kiadás hiányos szövegét változatlanul átvette *Kocsis Bernát*: Válogatás a magyar hadügy írásából. Budapest, 1986. 217. o.

Osgyán falu és a (csillaggal jelölt) kastély a dombról, ahol a sáncok húzódtak.

Az eredeti terv szerint a lovasság feladata a császári erők felvonulásának zavarása lett volna, csakhogy Németi Gergely lovasai nem tudtak elszakadni a császári elővéd lovasságától, amely valószínűleg erőfölényben volt a 300 hajdúval szemben, azonban Bornemissza 200 lovasa ezt képes volt kiegyenlíteni – legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy vállalták a kopjatörést. Innentől kezdve azonban fontos szerepet kap az időrend. Németi és Bornemissza lovasai csak annyi időt szánhattak (volna) a császári elővéddel folytatott harcra, hogy még a császári főerők beérkezése előtt biztonsággal át tudjanak kelni a hídon. Németi és Bornemissza valószínűleg megosztotta a vezetés feladatát. Bornemissza korábban 100 lovasnak parancsolt,³⁴ az ütközetben a kisebb szerepet játszó lovasság élén állt, Németi viszont, aki régebben, a császári seregben 100 puskás hajdú kapitánya volt,³⁵ a nagyobb létszámú gyalogságot vezette és ezzel együtt a védelem parancsnoka is volt. A patak túloldalán folyó lovasharcot személyesen Bornemissza vezette, tehát ő végezte el az időszámvetést, azaz hogy mikor kell abbahagyni a harcot, hogy még legyen idő az átkeléshez. Egy gyakorlott parancsnok számára ez rutinfeladat lett volna, egy váratlan fordulat azonban felborította Bornemissza tervét. Ez pedig Lippai Balázs 500 lovasának beérkezése és átkelése volt. Nem titok, hogy a katonák a harc előtt általában fogyasztanak alkoholt. Oldja a feszültséget és egy kicsit talán bátorít is. A hatékony víztisztító eljárások bevezetése előtt, így abban a korban is, a katonák víz helyett gyenge borokat fogyasztottak, tehát az enyhe „alkoholos befolyásoltság” megszokott volt a vitézek körében. Ha ellenben Szamosközy szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy

³⁴ Szamosközy, 251. o.

³⁵ Uo.

A Szuha patak hídja (csillag), ahol az osgyáni ütközet döntő mozzanata zajlott.

Lippai lovasai *részegek* voltak, akkor az valószínűleg 500 erősen ittas garázdát jelentett, akiknek nem nagyon lehetett parancsolni. Valószínűleg az átkelésre sem Németi adott parancsot, hanem mámortól lobogó harcvágyuk vezette őket. Már a patakon is szervezetlenül, minden rend nélkül keltek át, de mikor szembesültek az ellenség növekvő erejével, elszállt a lelkesedésük. Nem vettek részt a küzdelemben, hanem az átkelő közelében egy csoportban megálltak. Bornemissza így nem tudott velük mit kezdeni. Már közel volt a visszatérés ideje, ám az újabb 500 lovas érkezése miatt az átkelésre tervezett idő több mint a kétszeresére nőtt. Bornemisszának segítséget kellett kérnie Németitől az átkelés biztosításához. Ez tovább növelte a lovasság időzavarát, hiszen nem kezdhették meg addig az átkelést, míg Németi csatarendbe nem állítja a gyalogosokat a hídnál. Ezzel ahelyett, hogy az eredetileg elgondolt védelmi vonalat erősítették volna, az erő kifejtés időlegesen a híd körzetébe tolódott, mely alkalmatlan volt a harc megvívására. Németi 500–500 gyalogost vezényelt a híd két oldalára, ami jól mutatja, hogy a manőver célja a visszavonulás fedezése volt, hiszen a hátra felé mozgó lovasokat üldöző ellenséget a gyalogosoknak kellett volna feltartóztatniuk. Csakhogy az 1000 gyalogos hídhöz küldésével Németi terve is felborult. Az ütközet e kritikus időszakában a híd körzetében kb. 1000 lovas és 1000 gyalogos tömörült, ráadásul a lovasok felét, az otlévők egynegyedét Lippai 500 részeg lovasa tette ki, ami a vezetés szempontjából több mint zavaró körülmény lehetett.

A császári sereg főerői az elővédek mögött rendezetten vonultak fel az ütközethez. Basta tíz, egyenként 50 muskétásból álló négyszöget alakított, melyeket jobbról és balról egy-egy század német pikás követett. A csapatot az ágyúk lőtávólán kívül állította meg. Velük szemben Bornemissza és Lippai lovasai álltak. Basta felismerte, hogy meg kell akadályoznia a lovasság átkelését, ezért parancsot adott, hogy a balszárnyon álló muskétások és pikások gyorsan nyomuljanak fel a hídra, a jobbszárnyon lévők pedig rohanják

Az osgyáni kastély napjainkban.

le a velük szemben álló lovasokat. Más karabélyosokat, vallonokat, Alfana kapitány és Dollák gróf csapatát pedig egyenesen tovább küldte, hogy minél gyorsabban keljenek át a patakon. Az így kialakított harcrendet Delle Torre gróf lovas ezrede követte.³⁶ A muskétások megkezdték az előrenyomulást és sortüzeket lőttek. A hajdúk ágyútűzzel válaszoltak, ami azonban nem okozott károkat. A hajdú lovasság megkezdte a visszavonulást a patak túloldalára, sokan nem jutottak el a hídig, hanem a mély árkon keresztül próbáltak átvergődni, és a gyalogság sorai között vonultak vissza. Szorosan a nyomukban Basta katonái törtek előre. A gyalogság igyekezett ellenállni, csak hogy a harci morálját megrendítette a lovasság visszaözlése, így félt volt, hogy kitör közöttük a pánik, és egyszerűen szétfutnak. Ennek elkerülésére Németi újabb és újabb csapatokat vezényelt a hídig.³⁷ Egy sólyomágyút is áthoztak, ami világosan jelzi, hogy a harc súlypontja a hídig helyeződött. A sereg jelentős része a pataknál harcolt a császáriakkal; a palánk mögé való visszavonulásra nem gondolhattak, mivel az arra adott parancs pánikot okozott volna az elől állók között.

³⁶ A császári sereg tevékenységének leírása Ciro Spontoni históriáján alapul. *Ciro Spontoni: Historia della Transilvania*. Venetia, 1638. OSZK Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 3247 (a továbbiakban: *Spontoni*) 269–270. o.

³⁷ *Szamosközy*, 261. o. így ír erről: „Az ezer gyalog pedig megsegítvén újabb harcot állának olyat, hogy minden seregek Nimet Balázssal segítségükre odaérkezécnk. De mikor az új segítségünk eszébe vötte volna, hogy már senki meg nem segíthet, az Farkas Mihály zászlójával mindjárt megfutamodék.”

Az ellenség megújuló támadása először Farkas Mihály csapatát törte meg, mely rendetlen menekülésbe kezdett. Bornemissza azzal próbálta feltartóztatni őket, hogy szabályjával levágta az elől futó zászlótartókat.³⁸ Sajnos ezzel már nem segíthetett, mivel a többiek is a palánk felé hátráltak. A gyakorlott császári katonák nem hagyták őket elszakadni, hogy a palánk védelmébe meneküljenek, hanem rendületlenül szorították és vágták a szaladókat. A gyalogosok többsége nem jutott be a palánkkal védett faluba. Németi Balázs, hogy mentse a helyzetet, leszállt a lováról és maga köré gyűjtötte a faluba menekült gyalogságot. Mintegy 500 főt sikerült összeszednie, akikkel a kastélyba vonult vissza. Bornemissza a falu felső kapujánál egy ideig feltartóztatta a lovasság maradékát, és segítségükkel fedezte a gyalogság menekülését. A palánk elvesztésével gyakorlatilag szétesett a védelem. Korlát István magára maradt a sáncokban az ágyúkkal. Miközben a Teuffel-ezred lovassága a menekülőket üldözte, a császári gyalogság elfoglalta a sáncokat és az ágyúkat, Tilli tüzértábornok átvette a parancsnokságot és a zsákmányolt ágyúkkal lövetni kezdte a szemben lévő dombon álló kastélyt. Basta tábori lövegeivel szintén a kastélyt ágyúztatta, Torre gróf lovasezredét pedig a kastélyon túli erdőbe küldte, megakadályozandó, hogy onnan Németi segítséget kapjon. Egyidejűleg egy gyalogezredet Teuffel 1000 lovasával együtt a kastély bal oldalához irányított, így a kastélyt teljesen bekerítették. A gyalogság igyekezett a falak közelébe nyomulni és alkonyat felé sikerült elfoglalnia az istállót, ahol lovakat zsákmányoltak és néhány hajdút fogságba ejtettek. Valószínűleg az istálló felől sikerült megközelíteniük azt a saroktoronyt, ahonnan a felkelők kisebb ürméretű ágyúkkal lőttek. A falba hatalmas lyukat robbantottak, benyomultak,³⁹ és rövid harc után sikerült elfoglalniuk a toronyt. Közben beesteledett és a császáriak nem folytatták az ostromot, mivel elhatározták, hogy amennyiben Németi napkeltéig nem adja meg magát, szétlövik a kastélyt.

A számításuk azonban nem vált be, mivel a hajdúk éjjel kitörtek. Ennek okára talán magyarázatot ad, ha megnézzük az akkori holdjárás adatait. 1604. október 17-én a nap 15.56-kor nyugodott le. Az ütközet a déli órákban kezdődött, így valószínű, hogy Németi alkonyattájt vonult vissza a kastélyba. A hold azonban, mely a teljes holdtányérnak csak negyede volt, 01.37-kor kelt fel, de másnap délig az égen maradt. A napnyugta utáni sötétség kedvezett a menekülőeknek, de akadályozta a császáriak ostrom-előkészületeit. Németi tudta, hogy a holdvilágnál hatékonyabb lesz az ostrom. A hajdúk közül csak 150-en tudták kivágni magukat. Basta parancsot adott a katonáknak, hogy keressék meg Németit, mivel remélte, hogy a hajdúvezér nem tudott elmenekülni. Sokáig keresték, de nem találták, később azonban, mikor egy csapat katona a kazalhoz ment szalmáért, rábukkantak a sebesült parancsnokra. Először nem tudták, ki lehet, és lehúzták róla a ruháit, egy odaérkező zászlós azonban felismerte és Basta elé vezették. A tábornok a lábánál fogva akasztatta fel, mire Németi az életéért cserébe Szendrő várát ígerte.⁴⁰ Valószínűleg ezért hurcolta magával Basta.

³⁸ Istvánffy, 252. o.

³⁹ Az istálló elfoglalásáról és a saroktorony felrobbantásáról a Georg Freyherrn Ehrenreich-ezred hadi-naplója ír. Tagebuch der feldzüge des Reg. Des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich, 1604 júlii 27 – 1606. oct. 26. Közli Kovachich Márton: Sammlung kleiner noch ungedrückter Stücke. Buda, 1805. (A továbbiakban: *Tagebuch*.)

⁴⁰ A fentieket Spontoni: i. m. írja. Ezt megerősíti Basta nov. 18-i levelében: „Németi hab ich alsbald bei cimen Fuess aufzuhengen [a szövegkiadásban: aufzuhenken] anbefohlen.” A kötet szerkesztője ezt kivégzésnek értelmezte, pedig csupán egy elég kegyetlen kínzást – Németi egyik lábánál fogva történt fellógatását írja le. Nem csoda, hogy a sebesült hajdúvezér belement az alkuba. Magyar Történelmi Emlékek XXXVII. (Szerk.: Veress Endre.) Budapest, 1913. (a továbbiakban: MTE XXXVII.) 1708. sz. levél.

Spontoni krónikájából kiderül, hogy a császáriak sem értették, miért a hídnál akarnak harcolni a hajdúk, hiszen az osgyáni völgy kedvezőbb csatatér lett volna. Németit ugyanakkor lustasággal vádolja, mivel a hídnál nem ásatott sáncokat, pedig lett volna rá ideje. Ez is megerősíti azt, hogy Németi nem a hídnál – egy arra alkalmatlan helyen – tervezte megvívni az ütközetet.

Gondoljuk meg! A harc kezdetén Németi majdnem tízszer annyi emberrel rendelkezett, mint az az 500 hajdú, akikkel a kastélyt védte. Az eredetileg elgondolt védelmi vonal még a kastélynál is kedvezőbb lehetőséget biztosított a harcra. Németi terve jó volt, és a kastélynál nyújtott parancsnoki teljesítménye alapján feltételezhetjük, hogy képes lett volna eredményesen vezetni a védelmi harcot. Az események menetét tekintve valószínűleg Lippai 500 lovasa okozott folyamatos zavart a vezetés rendjében és ezzel meghiúsította az eredeti elgondolás megvalósítását.

Az edelényi csata

„Sajnos, hogy e nagyérdékű csata részletei meg nem állapíthatók és pedig leginkább azért nem, mert színhelye a forrásokban meghatározva nincs” – írta az 1604. november 25–28 között lezajlott edelényi csatáról Rónai Horváth Jenő.⁴¹ Forrásként Orteliust használta, aki a császári seregek táboraként egy Besele nevű falut jelölt meg.⁴² Az elnevezést Rónai nem tudta feloldani, bár e torzult névalakból is asszociálhatott volna Ládbesnyőre. Tulajdonképpen még erre sem lett volna szükség, hiszen Szamosközy István 1880-ban kiadott történeti maradványaiban megnevezi Besenyőt, ahol Basta elsáncolta magát.⁴³ 1913-ban pedig megjelent Basta leveleinek gyűjteménye, ahol az 1722. számú levelében, melyet 1604. november 29-én a szendrői táborból küldött a prágai spanyol követnek, Bessenyo névvel jelöli meg azt a helyet, ahol az előző napon győzelmet aratott.⁴⁴ Jóval később jelent meg nyomtatásban Bocskai 1605. január 19-én Jan Zamoyskihoz írott levele, melyben külön megemlíti az edelényi győzelmet és azt, hogy Borsodvárnál ismét megkísérelte a csatát.⁴⁵ Úgy gondolom, hogy a két fővezér, Bocskai és Basta leveleit hiteles forrásoknak tekinthetjük, így a csatát a Ládbesnyő (Besenyő) és Borsod (Borsodvár) közötti terepszakasgra kell helyezni. Nagy László monográfiájában a források és a helyszín részletes vizsgálata alapján a Ládbesnyőtől északra húzódó völgy és a Szendrőládtól délre fekvő Bükk-hegy körüli területet határozta meg a csata helyszíneként.⁴⁶

A csatáról fennmaradt Wilhelm Peter Zimmermann rézkarca,⁴⁷ mely eddig nem kapott nagy publicitást,⁴⁸ pedig lehetséges, hogy egyik legfontosabb forrásunkat kell látnunk benne. A korabeli ábrázolások nem tartoznak az elfogadott kútfők közé, mivel hitelességük vitatható. Véleményem szerint elvégezhető az ábrázolások forráskritikai

⁴¹ Rónai, 598. o.

⁴² *Ortelius Redivivus et continuatus oder der Ungarischen Kriegs Emporungen*. Frankfurt am Main, 1665. (a továbbiakban: *Ortelius*) 381. o.

⁴³ *Szamosközy*, 261. o.

⁴⁴ MTE XXXVII. 1722. sz. levél.

⁴⁵ *Bocskai István*: Levelek. (Szerk.: *Benda Kálmán*.) Budapest, 1992. 103. o.

⁴⁶ *Nagy*, 1961. 133. o.

⁴⁷ *Wilhelm Peter Zimmermann*: Eikonografia. Augsburg, 1607. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára. App. H. 677/a. (A továbbiakban: *Zimmermann*.) Az említett rézkarc a kötet második részének 15. sz. képe.

⁴⁸ Megjelent: *Geréb*, 1955. és MTSZ 1968.

vizsgálata. Ennek első lépése, hogy a terepen megkeressük azt a helyet, ahonnan a művész a képet készítette. A látképi azonosság és főleg apró, sokszor lényegtelen részletek egyezése alapján joggal vélhető, hogy az adott kép valóban a helyszínen készült. Ez után az eseményábrázolást össze kell vetni a forrásokban leírtakkal és egyeztetni a tereppel, hogy ami történt, valóban megtörténhetett-e ott. Például egy meredek hegyoldalra rajzolt lovasroham eleve megkérdőjelezi a hitelességet.

A kép előterében csatajelenetet, a háttérben pedig egy települést látunk Sajószentpéter (S.petter) megnevezéssel, mely azt feltételeznél, hogy azt a csata helyszínéről közvetlenül látnunk kellene. A forrásokban megjelölt helységnevek alapján az események valahol Edelény közelében, Ládbesnyő vagy Szendrőlád mellett játszódtak le és fontos, visszatérő adat, hogy a falut szűk völgyön keresztül lehet megközelíteni. Edelény felől nézve ez ráillik mindkét falura, akárcsak az, hogy Sajószentpétert egyik helyről sem lehet látni. A megoldáshoz terepbejárás vihet közelebb, abban a reményben, hogy megleljük a helyet, ahonnan Zimmermann a képet készítette. A terepbejárásra 2004. december 4-én került sor, a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszintérkutató Szakosztályának kutatócsoportjában Stencinger Norbert és Takács Róbert tanár urak mellett magam is részt vettem. Három órás gyaloglás után találtunk rá arra a pontra, ahonnan a művész a tájképet készíthette. Értelmet kaptak a metszet apró információi is. Az ábrázolt település mintha árokkal és sánccal lenne körülvéve, ami nem más, mint a borsodi földvár, melynek talán ez a legkorábbi ábrázolása. A csata idején még állt templomnak ma már csak a romjai láthatók, de amikor a térképen összevetettük az edelényi templom helyzetével, láthattuk, hogy az adott pontból nézve a két templomtorony egy vonalba esik. Ez magyarázhatja a két torony ábrázolását. A kép középpontjában, a település felénk eső oldalán hat, aránytalanul nagy méretű fa látszik. Ez a Nagy-hegy álláspontunk és Borsod közé eső nyúlványának ábrázolása, és a látkép mélységének érzékeltetésére szolgál. Azért kényszerült e fogás alkalmazására a művész, mivel a jó csatakép a terep és az események sűrítvénye. A fontos részleteket nagyságuk aránytalan megnövelésével emeli ki, egyben érzékelteti a terep karakterét is. E megoldás „káros mellékhatása,” hogy a tájról készített fénykép nem képes visszaadni azt a hasonlóságot, amit a terepen érzékelünk.

Az eseményábrázolást tekintve, a kép azt a pillanatot örökíti meg amikor Basta katonái kitörnek a ládbesnyői völgyből. A hely azonosításával tehát megtaláltuk a keresett területet.

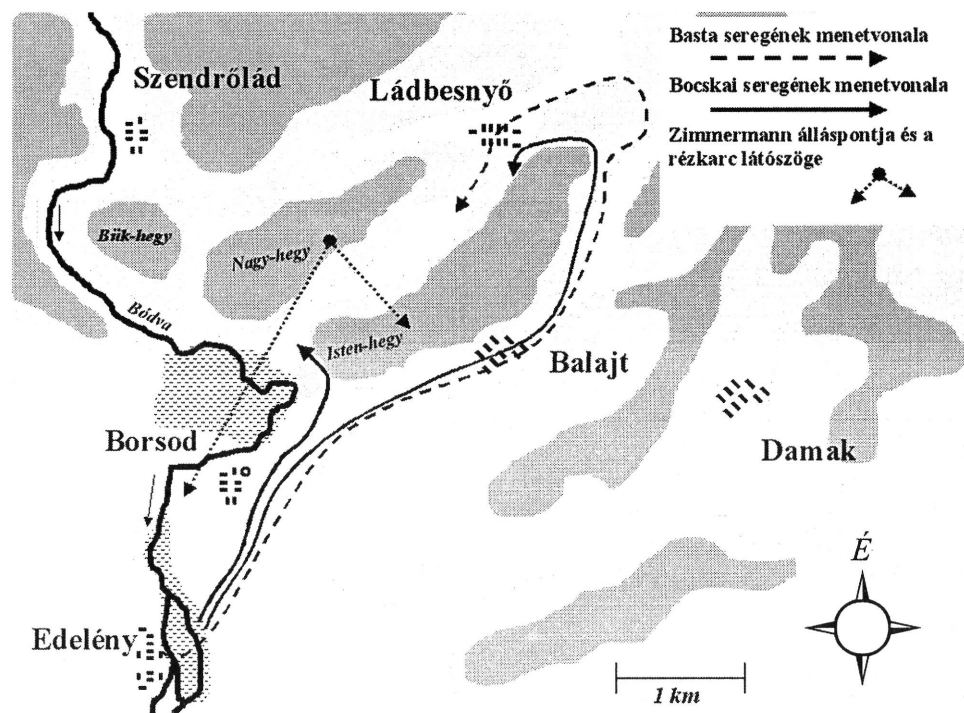
A csatáról a legrészletesebb leírást Ciro Spontoni⁴⁹ közli, akinek munkája az 1900-as évek elején még valószínűleg ismert volt a kutatók előtt, azonban később feledésbe merült.⁵⁰ Az alábbiakban közlöm Spontoni műve edelényi csatát bemutató részének fordítását.

Basta egész seregével Szendrőn keresztül Kassa irányába menetelt. „Amikor az Edelény és Sajószentpéter közötti mezőre értek, jobb oldalon meglátták az ellenséges lovasok ezreit. Basta az edelényi síkságon a magasabb, jobb oldali részen vert táborát. A [...] csapatokat az ellenséggel szemközti területen helyezte el, ott töltötték az éjszakát. Úgy tervezték, hogy másnap reggel tovább mennek Szendrő felé. A falun két patak folyt

⁴⁹ Spontoni, 270–276. o.

⁵⁰ Veress Endre az 1741. sz. levélnél lábjegyzetben közli, hogy az edelényi csatáról részletes leírást közöl Spontoni és Ortelius. Más, az edelényi csatáról szóló történeti munkában nem találtam hivatkozást Spontoni históriájára. Ennek oka az lehet, hogy a Velencében, 1638-ban megjelent mű régies olaszságának megértése sok esetben nehézséget jelent. Ezúton mondok köszönetet Nyíró Juditnak és Innocenzo Bellarosának, akik lefordították és segítettek megismernem a hivatkozott részeket. Csak remélni tudom, hogy a jövőben megjelenik ennek az értékes történeti forrásnak a magyar fordítása is.

Az edelényi csata területe.

keresztül, nagy mocsárral és azon két híd vezetett át. Reggel feltűnt az ellenség és a seregeknek meg kellett kezdeniük az átkelést. A császári tábornok felismerte, hogy az ellenség az utóvéd megtámadására készül, hogy ezzel veszteségeket okozzon a seregeknek. Ezért erősítésként a vallonokat, Buccain báró ezer lovasát, della Torre gróf, Taiffel, Tressa hercege, Presizuiz tábornok és Alfana csapatait az ellenséggel szembe küldte. Öt csapat állt elől, négy mögöttük a közökben, további három pedig ezek mögött, szintén a közökkel szemben, egymástól megfelelő távolságban. Azért így, mert a falu szűk volt. Külön parancsot kaptak, hogy kis összetűzésekbe ne keveredjenek. Hátral maradt két gyalogezred a málhával; a fiatal Rosbuoremé, illetve Mansfeld grófé. Az történt, amit vártak: a nagy mennyiségű málya és a szekerek dél után két órával keltek át az utolsó hídon, ahol a hídfőnél, a jobb oldalon, Rosbuorem állt. Mansfeld gróf a falu sövényéhez közel tartózkodott, amikor a mocsarat elérve, a hidra lépés előtt, a fogoly Balas a málhák közül beleugrott a vízbe. Azt remélte, hogy a túlpartra érve elérheti a barátait, akik időközben már a közelbe értek. Mansfeld gróf egyik muskétása azonban utána eredt és szablyával levágta a fejét.

Gyorsan haladtak és a lovasság maradékát visszavonták a faluból. Az ellenség az első házakat elérve rájuk ijesztett és tüzet nyitott, amivel az volt a céljuk, hogy a zűrzavarban összekeveredjenek a császáriakkal. A tábornok által kiadott célszerű parancsok miatt azonban ez nem sikerült nekik. Basta bátran átvezérelte a hídon a két gyalogezredet, majd a két lovas eskadront. Először Buchain báró, utána Rosbuorem regimentje kelt át, majd

utóvédként a Camillo gróf által 5 sorba rendezett vallon lovasság – a sorok között 60 lépés volt –, hogy megakadályozzák a hajdúk átkelését, akik időközben a mocsár széléhez érkeztek. Sokan a vízbe ugrottak, mivel a hajdúk lőttek rájuk. A lovasság támogatása nélkül a gyalogság súlyos veszteségeket szenvedett volna a hídnál. Mihelyst a gyalogosok átkeltek, a muskétások tüzelni kezdtek a lázadókra, és súlyos veszteségeket okoztak nekik. Nem segített rajtuk az sem, hogy a sövény, a bokrok és a házak mögé rejtőztek.

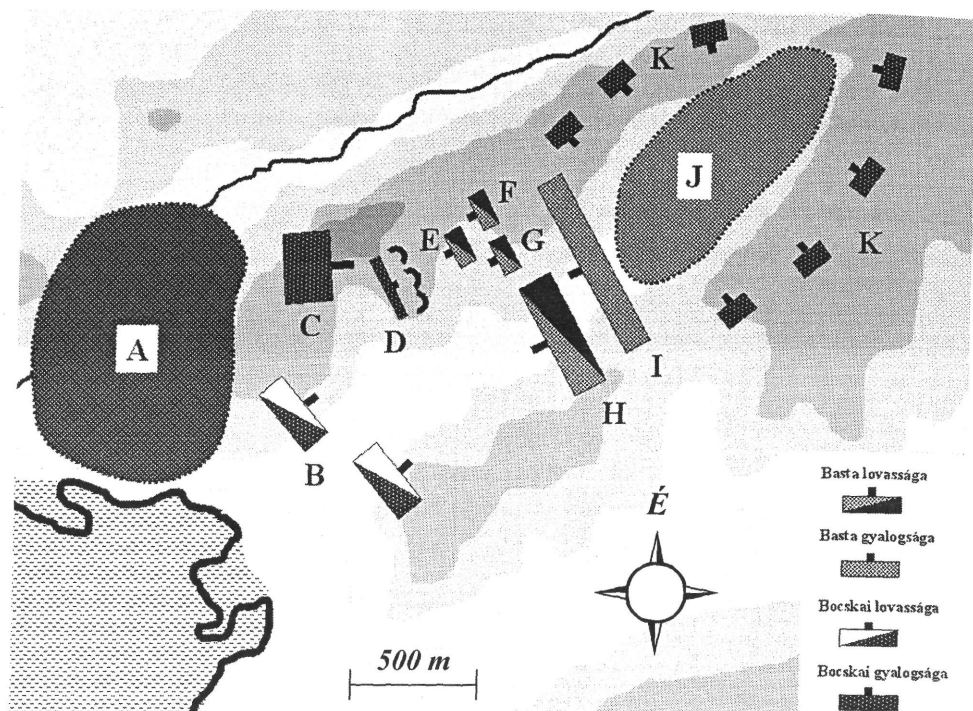
Szörnyű látványt nyújtott a császáriak által elhagyott táborhely. Tűz keletkezett, melyben sok szerencsétlen német is elégett, olyanok, akik már sok megpróbáltatást elviseleltek, de nem volt erejük, hogy a többiekkel tovább meneteljenek. Mindenholnán lángok csaptak az ég felé, mivel a szél széthordta a tüzet. Szörnyű ágyúörgés, muskétaropogás, törökök és hajdúk üvöltése hallatszott, akik a katolikusokkal összekeveredve lettek a lángok, a füst és az összeomló építmények áldozataivá. Annak ellenére, hogy a Mansfeld-ezredet ugyanolyan jó parancsok irányították, akár a többi, a harcban elesett Slames gróf és Fuchs kapitány, mindketten kiváló emberek voltak. Amikor a vallonok után a többi eskadron is átkelt a hídon, Basta Tomaso kapitánnyal felszedette a híd pallóit, és ezzel megállította az ellenség lovasságát. A vallonok ekkor a mocsáron nagy számban átkelni próbáló hajdú gyalogság célpontjává lettek, ám az igen tapasztalt Camillo gróf rendezte az összekeveredett csapatokat és kivezette őket a veszélyes helyzetből.

A felkelőket vezető Bocskai és a két török basa meglepetésében visszavonult. Seregük 500 embert veszített.

Miután az utóvéd a második hídon is átkelt, a tágas mezőn rövidesen utolérte a császári sereget. Basta csatarendbe állította a lovasságot és kijelölte a gyalogság helyét. Mivel a hajdúk a lerombolt híd ellenére különböző pontokon átkeltek a mocsáron, kürtjelekkel parancsot adott a lovasságnak, hogy támadják az ellenséget. Nem alakult ki jelentős összecsapás, mivel a hajdúk nem keltek át nagy számban, a tatár és a török lovasság pedig a híd hiánya miatt és parancsok híján szétszéledt a környező dombokon; az ellenség soraiban zűrzavar uralkodott. Később Bocskai egész hadseregével a császári sereg után indult. Idővel elővédje elérte a vallonokat, akik a sereg utóvédjét alkották. A császári sereg háta mögött hagyta a hegyeket, kiért egy tágas térségre [...] és azon keresztül akarta elérni Szendrőt. Ez a térség két olasz mérföld hosszú és 800 lépés széles volt, magasabb-alacsonyabb hegyek szegélyezték, jobb oldalról sűrű erdő övezte. A hegyek lábánál lévő tágas teret elhagyva enyhe lejtőkön keresztül egy kis völgybe lehetett kijutni, mely szélesebb volt, mint amilyen hosszú, ez a szoros vezetett Szendrő felé. A szoros végénél újabb hegyek látszottak. Ezen a helyen táborot vertek, a tüzérséget a jobb oldali dombokon állították fel, amely ily módon szembe nézett az ellenséggel.

Amikor Bocskai serege a hegyek lábához ért, elhagyott néhány dombot, amelynek vizét egy mocsár gyűjtötte össze. Ezek mögött egy általa jónak ítélt helyen állította fel a sátrait és a dombok végénél egyes tüzér egységeit. A serege előtt 5 löveget és nagy számú gyalogságot helyezett el. Még előrébb, a tágas mező jobb oldali kiemelkedésein sáncokat készítettek két ágyú részére, amelyeket kétezer hajdú védett. A többi hajdú az erdőben rejtőzködött.

Miután a csapatok kipihenték magukat, még ugyanazon az éjszakán Basta is felállította gyalogságát és lovasságát, de csak hevenyészett vonalba, hogy az ellenség ne tudja megtámadni a táborát. Mivel az erdő felőli mező üres volt, lóra ültette a tábori szolgálkat és megtévesztésül három zászlót is adott nekik, azonban az ellenség fákon ülő őrszemei felismerték, hogy ezek nem igazi csapatok és megtámadták őket. A szolgálkat az elvárhatónál

Az edelényi csata.

A: Bocskai tábora, B: török lovasság, C: az ágyúsáncokat őrző 2000 hajdú, D: sáncok három ágyúval, E: vallon lovasság Camillo gróf parancsnoksága alatt, F: Rosbourn-ezred, G: Mansfeld-ezred, H: Basta a lovassággal, I: a császári gyalogság, J: a császáriak tábora, K: a császári tábor körül táborozó hajdúk.

jóval hosszabb ideig harcoltak, de egy idő után visszavonultak. A menekülő szolgálkat [az ellenség] csak egy ideig üldözte, mivel el akarta kerülni a harcot az időközben a visszavonulók biztosítására előrenyomult lovassággal. Éjfélkor a csapatok még éberan álltak és akkor a tábornok összehívta az ezredeseket és a főtiszteket. Az alábbi szavakat intézte hozzájuk: „Tegnap a csapataink dicséretes módon hajtották végre a visszavonulást és a parancsnokok is elismerésre méltóan teljesítették feladatukat. Megelégedéssel láttam, hogy katonáink nem a menekülést keresték, hanem bátran harcoltak az ellenséggel. Nem azért vonultunk vissza Bocskai és a két basa serege elől, hogy föladjuk a táborunkat, hanem azért, hogy folytassuk az utunkat. Elégedett vagyok a dolgok alakulásával, de még ennél is sikeresebbek lehettünk volna, ha a sok málha nem akadályozza a csapatokat. Kevesebb málhával megmutattam volna, hogyan kell igazából harcolni, no persze ezzel még nem késtünk el.

Ha meghallgatjátok a tanácsomat – amit valószínűleg meg fogtok tenni, hogy az életek megmentsétek és azért, hogy dicsőséget szereztek, annál is inkább mivel a múltban már nehezebb helyzetekből is sikerrel vágtam ki magam –, csökkentenünk kell a málha mennyiségét, mert ha ilyen sokat cipelünk magunkkal, csak nagy veszteségek árán tudunk innen kitörni.” Ez különösen a németeknek nem tetszett, mivel mindenféle holmit

magukkal cipeltek, hogy szinte városi kényelmet biztosítsanak maguknak a táborban. Annak ellenére nem értettek egyet, hogy az értékesebb holmikat a lovakon is magukkal tudták volna vinni. Basta azzal nyugtatta őket, hogy az ellenségtől majd újra megszerezhetik maguknak, amit most elvesztenek. Az elégedetlenkedők akkor hallgattak el, amikor látták, hogy a vallonok vezére, Camillo gróf, aki a tábornok testőrségét vezette, a tanácskozók melletti tűzbe vettette annak a szekérnek a kerekeit, melyen a sebesültek utaztak. Ezután a táborban, nagy veszekedések közepette, mindenfelé tüzeket raktak a többi szekérből. Mikor az ellenség ezt meglátta, főleg akik csak egy muskétalövésnyire voltak az erdőben, kiabálni kezdtek a császáriaknak, hogy éhen fognak halni – ami igaz is volt –, és hogy bizonyára azért égetik el a szekereket, hogy könnyebben el tudjanak menekülni. Még azt is kiabálták, hogy semmiképpen nem csúszhatnak ki a kezeik közül, mert ahhoz még Basta hadicselei sem elegendőek, akit egyébként éppen találékonysága miatt neveztek egymás között a nagy varázslónak.

Egyes katonákat név szerint is szólongattak Bocskai katonái az erdőből, és azt jószolgatták, hogy egyes császári vezetőket karóba húznak, másokat apró darabokra vagdálnak, vagy kitolják a szemüket. Basta megparancsolta, hogy ne feleljenek, így a csomagok átválogatása után olyan csönd borult a völgyre mintha egy teremtet lélek sem lett volna ott. Hajnali négyre Basta átgondolta a helyzetet, miközben a többiek pihentek. Felismerte, hogy Bocskai, nem akar támadni 15 000 lovasával, hanem inkább megvárja, míg a [császári] katonák az élelem és a takarmányhiány miatt elszöknek vagy megadják magukat, ő [Basta] pedig elveszti hadvezéri jó hírnevét.

Újból összehívta hát az ezredeseket és közölte velük, hogy a harc mellett döntött, Isten segítségével megszerzi a győzelmet, és mindenkinek kijelölte a helyét. Camillo gróf, mivel panaszkodott, hogy a Németi elleni harcban ő volt az utóvéd, most azt a parancsot kapja, hogy legyen elővédben és támadja meg az ellenség tűzéréségét, de csak akkor, ha arra parancsot kap. Camillo ezt örömezt elfogadta. Francesco Belgiojoso gróf kezét nyújtva ajánlotta magát és katonáit parancsnoksága alá és így tett Don Baltasar Madras Spagnuolo máltai lovag, Tomaso gróf és más lovagok is. Két óra telt el, mire mindenki elfoglalta kijelölt helyét. Basta parancsa szerint Camillónak a tűzéréség sáncait kellett megtámadnia, mivel az nem volt jól megerősítve. A vallonok mentek elől, a Rosbourn-ezred balra az erdőnél, jobbra pedig Mansfeld ezrede. Eközben Basta tőlük jobbra dobszó és kürtölés nélkül vonult fel a lovassággal, hogy kiszélesítse az arcvonalat és kitöltse a vallonokig terjedő teret. A testőrségét korábban ellátó vallonok helyett a harc idejére a Taiffel-ezredből való Manfrino Castiglione kapitány századát választotta testőrségül.

Camillo gróf sötétben nyomult előre, az ellenség két ágyúlovést adott le rájuk, de nem látták honnan közelít a gróf lovassága, s mivel magasra céloztak, nem okoztak kárt. Ennek ellenére a katonák között elterjedt, hogy az egyik ágyúgolyó elvitte Basta combját. Amikor Camillo gróf meghallotta, rögtön azt mondta, hogy nem igaz és a kardjával vágja el a torkát annak, aki kitalálta. Így nyugtatta őket, de kétségei voltak, hogy valóban el is hitték neki. Amikor az ágyúkhöz értek, azonnal rohamoztak és betörték a sáncba. Az ellenség puskatúzzal védekezett és egy császári katona meghalt. Tovább haladva mintegy 2000 ellenséges katonát találtak alva, kik közül sokat levágtak, a többiek pedig elmenekültek az erdőbe. Miután a vallonok tovább nyomultak, a sáncokat a Rosbourn ezred szállta meg. Az ellenség ekkor kezdte meg az előrenyomulást 7 török lovasszázaddal, melyek összecsaptak a császári elővéddel. A harcban megölték Belgiojoso lovát, de ő a vallonok segítségével újabb lóra kapott. Ott esett el a csapat zászlóvivője is. Eközben Gian

Wilhelm Peter Zimmermann rézkarca az edelényi csatáról.

Gagliardo is odaért két vértés csapattal, akik tovább erősítették a császáriakat. A harcban kiemelkedő bátorsággal küzdött a Tomaso-csapat zászlótartója, Giambattista Offlaga Bresciano. Az ellenség rendetlen visszavonulásba kezdett és Camillo gróf gyülekezőt kürtöltetett a lovasságnak, amikor Bocskai második ágyúsáncából öt ágyúlövet adtak le. Az 5 eskadron szorosan összezárkózott, hogy a német gyalogság csapatainak elegendő helye legyen az előrenyomuláshoz. Közben megvirradt és a csapatok tovább haladtak a dombok és a sáncok felé, hogy megszerezzék az ágyúkat. Camillo gróf a vallonok közül negyvenet lóról szállított, hogy az erdőbe menekült ellenséget az ezred felé tereljék, s ily módon akadályozzák meg a sáncok visszafoglalását, melyekben a Rosbourem-ezredet egy másik ezred váltotta fel, Rosbourem pedig Camillo jobbszámjára állt, hogy támogassa a harcbat. Közben leszállt a köd, ami még nagyobb zűrzavart keltett az ellenség soraiban. Basta, látva, hogy Camillo mennyire eltávolodott az előrenyomulás közben, futárt küldött hozzá, hogy álljon meg ott, ahol van, Manfrino kapitányt pedig Taiffelhez küldte azzal a paranccsal, hogy a vérteseivel menjen Camillo segítségére. Camillo maga előtt látta Bocskai seregének nagy részét a dombokon, nem akarta a kedvező alkalmat elszalasztani, hogy megütközzön velük, a Rosbourem-ezred katonái azonban a jobb oldalon komoly veszteségeket szenvedtek az erdőbe húzódtott ellenségtől, aminek hatására az ezred harci morálja megtört, és várható volt, hogy megfutamodnak. Camillo lelkesítette őket és merészen megígérte nekik, ha vele tartanak, győzelmet aratnak. Taiffel tábornok ugyanakkor ezer lovasával és más lovascsapatokkal, a gyalogság támogatása mellett, a mocsárig kergette a lázadókat, ahol – a másik szárnyal szintén odaért Basta jelére – kegyetlen mészárlást rendezett közöttük. A császári sereg győzelmet aratott a lázadók fölött, akik közül sokan a mocsárba fulladtak. Bocskai táborhelyén gazdag zsákmányhoz

jutottak, 12 nagy ágyú, ugyanannyi táborigyű, nagy mennyiségű lőszer valamint a nemes bútorokat is tartalmazó málha jutott a kezükre. Mintegy száz zászlót és lobogót is zsákmányoltak. Bocskai és helyettese, Lippai Balázs, amikor látták a mezőn a harcban elesett több mint 12 000 lázadó és török, valamint 50 katolikus tetemét, a maradék se reggel elmenekült. Egy nagy tatár lovascsapat felhúzódott a dombok mellett lévő hegyre, amely mögött az ellenség nagy része rejtőzködött. A tatárok a császári csapatokat kerülgetve a jobbszárny mögé jutottak, majd megrabolták és felgyújtották az átválogatás után a császári sereg táborában visszahagyott málhát. Ezután keresztülvonultak a Szendrő felé vezető szoroson, mit sem törődve a paranccsal, hogy álljanak készen arra az esetre, ha a császári sereg támadása sikerrel járna (valószínűleg Bocskai seregének általános tartalékáról van szó – N. L.). Tessa hercege elhatározta, hogy üldözőbe veszi ezt a csapatot és kérte Camillo grófot, segítse ki őt a vallonokkal. A vallonok ekkorra már elfáradtak a harcban és nagy szükségük lett volna a pihenésre, mégis csatlakoztak az üldözéshez a szűk völgyön keresztül, melynek eredményeként kétszáz tatárt vágtak le. Camillo gróf ezután visszatért Bocskai elhagyott táborába, ahol Basta meg akarta ünnepelni a győzelmet, csak hogy az ellenség földülta a tábort és a seregnek nem volt elég élelme sem, így két napos pihenés után elhagyták a mezőt és Szendrő felé vonultak.”

A leírás adatainak hitelességét megerősíti Basta 1741. számú, 1604. december 18-án Eperjesről San Clemente prágai spanyol követhoz írott levelének alábbi részlete:

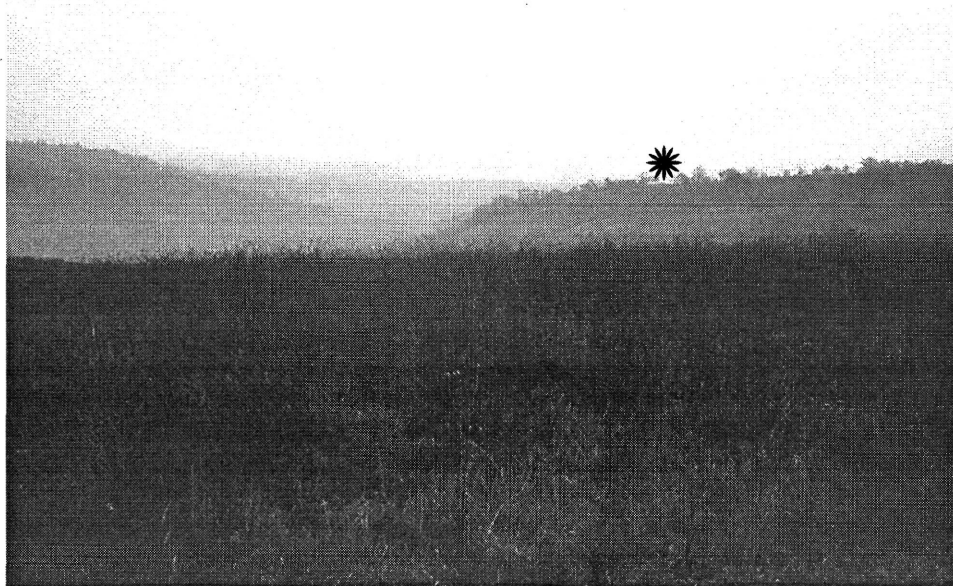
„Reggel elindultunk Edelineióból. Két folyón és két hídon kellett átkelnünk. Szemben voltunk az ellenséggel, elhatároztam, hogy előreküldöm a csomagokat és kocsikat, és hátra maradok 3 gyalogos ezreddel és a lovasság legnagyobb részével. Fél napig tartott a harc Bektas budai basa Egerből érkezett 3000 török és tatár, valamint Bocskai 5000 katonájával, akik akkor támadtak, amikor látták, hogy a híd e részén kevés emberem maradt Mansfeld gróf ezredével.

A mezőn rendezetten haladtunk. Tőlünk 200-an haltak meg, az ellenségből ennél sokkal többen. Aztán bizonyos dombocskákon táboroztunk, ami a gyalogságnak előnyös volt. Az ellenség másnap, 27-én érkezett meg, mert azt hitte, hogy megfutamodtunk, de fel voltunk készülve. Nem akart közelebb jönni, de délutánig látótávolságban maradt. Az volt a szándéka, hogy szorításban tartson, hogy ne tudjak se mozdulni, se ellátásért menni.

Látva, milyen károkat okozhat ez, másnap reggel, 28-án, elhatároztam, hogy kitörök az ellenség mezejére. Csendben átvágtunk egy völgyön, ami az ellenséghez vezetett. A sűrű ködnek köszönhetően láthatatlanok maradtunk és hajnalban lecsaptunk rájuk. Három ágyút zsákmányoltunk és kétórás harc után szétszakadt a gyalogságuk és lovasságuk. A lovasságuk megfutamodott, a gyalogság nagy része, sok törökkel és tatárral együtt, elpusztult.”⁵¹

A leírások alapján végig tudjuk követni Basta és Bocskai hadainak mozgását az edelényi harc után. A császáriak először egy tágas mezőn meneteltek, azután a hegyek közé értek. Valószínűleg Balajt felé vonultak a völgyben, melynek végén visszakanyarodtak Besnyő felé, majd a hegyeket elhagyva kijutottak egy 2 mérföld hosszú, 800 lépés széles völgybe – a lábbesnyői völgybe. Onnan tovább vonultak egy kisebb völgybe, mely sokkal szélesebb, mint amilyen hosszú és a végét egy hegyszoros zárja le. Ott ütöttek tábort. E völgy Lábbesnyőtől délnyugatra, az Isten-hegy és a Nagy-hegy között fekszik. A Nagy-hegy tetején akkoriban sűrű erdő húzódott.

⁵¹ A MTE XXXVII. k. 1741. sz. alatt az eredeti spanyol nyelvű levelet közli. Ezúton mondok köszönetet Szabó Emesének a szöveg lefordításáért. (A továbbiakban: 1741. sz. levél.)

Az edelényi csata helyszínének látképe arról a helyről, ahonnan Zimmermann a rézkarcot készítette. (Borsodvár helyét csillag jelöli.)

Bocskai lovasainak egy része átkelt a Bódván és követte Basta oszlopát. A többiek, hajdúk és törökök, a császáriak szemszögéből nézve céltalanul elszéledtek a Bódva nyugati partját szegélyező dombokon. Nem tartom valószínűnek, hogy a lovasság csak úgy elszéledt volna harc közben, inkább az történhetett, hogy Bocskai tudta, Balajt felé nem tudnak tovább menni Kassa irányába a császáriak, tehát előbb vagy utóbb megpróbálnak visszatérni a szendrői útra. Az irány lezárására a Bük-hegy és az Isten-hegy közötti terepszakasz látszott a legalkalmasabbnak. A lovasság és a sereg többi része ide vonult a hegyek alján a mocsárig. Ezt követően a Nagy-hegyen és az Isten-hegyen ágyúállásokat készítettek. A katonák többsége ezek környékén táborozott le, de a lovasság jelentős része Besnyő felől vette körül az ellenséget. Spontoni a 27-ről 28-ra virradó éjszaka eseményeit írja le részletesen. Mivel az edelényi átkelést 26-án délutánra végrehajtották, valószínű, hogy a 26-i éjszakát és 27-ét Basta serege Balajt és Besnyő környékén töltötte a Szendrő felé vezető út keresésével. Csak 27-én estére sikerült tisztázni a helyes irányt és letáborozni abban a völgyben, mely visszavezetett a Bódva völgyébe. Basta levele is megerősíti ezt, hiszen csak 27-én kerültek ismételt harcérintkezésbe Bocskai csapataival.⁵² Ez az időrend valószínűnek tűnik, mert Bocskainak elég ideje volt, hogy seregét a Nagy-hegy – Isten-hegy terepszakaszra csoportosítsa, és ott sáncokat ásasson. Bastának tehát a 27-éről 28-ára virradó éjjelen kellett szembesülnie azzal, hogy csapdába került. A szekerek

⁵² 1741. sz. levél

elégetése szintén arra utal, hogy a megelőző napokon, főleg a hegyek között, a málna erősen hátráltatta a sereg mozgását.

Spontoni leírása segít pontosítani egy másik adatot is, mely szerint Basta a köd leple alatt közelítette meg Bocskai ágyúsáncát. Láthatjuk, ez csak részben igaz. A császári sereg az éjféli utáni óráktól tökéletes csöndben nyugodott. Ez valószínűleg megtévesztette Bocskai őreit, akik azt hitték, hogy a fáradt ellenség beletörődött a sorsába. Basta időrendje szerint – 4 órakor adta ki a harcparancsot, két órára volt szükség a csatarend kialakításához – az elővéd 6 óra körül, egy órával napkelte előtt, a hajnali szürkületben indult meg, amikor senki sem számított rá. Ez volt a stratagema (hadicsel), amit Szamosközy⁵³ és Sepsi Laczkó⁵⁴ említ. A kitörés irányát lezáró sáncot még a hajnali szürkületben elfoglalták és a továbbtámadást nagyban megkönnyítette, hogy az oda rendelt 2000 fős őrséget álmában lepték meg. A köd csak napkelte után szállt le a mezőre, akkor, amikor Bocskainak elhatározást kellett volna hoznia a harc további menetére, és fel kellett volna mérnie a helyzetet, amiben azonban a köd megakadályozta. Összességében nem pusztán a köd, hanem Basta hadvezéri gyakorlata és nem utolsó sorban a hajdúk fegyelmetlensége okozta a vereséget. Ezt egyébként Bocskai is kiemeli 1605. január 15-én írt levelében, ahol a vereség okaiként katonái fegyelmetlenségét és a forgandó hadiszerecsét említi.⁵⁵ A fegyelmetlenség azt jelenti, hogy az ágyúkat védő 2000 hajdú elaludt, a hadiszerecsé mögött pedig a hajnali köd gomolyog.

A másik kérdés, Németi halála. A hajdúkapitány Osgyánnál sebesülten esett fogságba, amiről fentebb már közöltem Spontoni⁵⁶ leírását. Istvánffy,⁵⁷ Szamosközy,⁵⁸ Sepsi Laczkó Máté⁵⁹ és Závodszy György⁶⁰ törtériáiban Basta közvetlenül az osgyáni ütközet után kivégeztette Németit. Ortelius, Spontoni és a Tagebuch szerint a fogoly Németit a császáriak magukkal hurcolták. Spontoni történetében a Bódván való átkelés idején a hídról a vízbe ugrott, ám egy muskétás utána ment és megölte. Hasonló, de zavarosabb változatot közöl a Tagebuch,⁶¹ csakhogy az eseményt a csata utáni időszakra teszi, amikor a lovasság a menekülőket üldözte Edelény környékén. Eközben próbált volna szökni Németi, akit Basta parancsára megöltek. Ortelius⁶² szerint Basta a győztes csatát követően végeztette ki a hajdúkapitányt. Ez persze nem ment egyszerűen, mivel Németi egy alkalmas pillanatban kiragadta a hóhér kezéből a pалlost és igyekezett keresztülvágni magát a közelében állókon. Végül a hóhér segítségére siető katonák ölték meg. A Borsodi Földvár Alapítvány ez utóbbi változatot tartja hitelesnek, mivel 2004-ben emléktáblát helyeztek el a borsodi templom falán az ott kivégzett Németi és a csatában elesett katonák emlékére. A kezdeményezés elismerésre méltó, kár, hogy a felirat valótlanul állít. Azt ugyanis, hogy Németit a borsodi várban végezték volna ki, egyetlen forrás sem támogatja. Ortelius egyértelműen november 30-ra, Szendrő elfoglalása utánra teszi a kivégzést.⁶³ Basta levelei szintén bizonyítják, hogy a császáriak 29-től Szendrőnél táboroztak. Ha

⁵³ Szamosközy, 261. o.

⁵⁴ MTSZ 1968. 273. o.

⁵⁵ Bocskai, 103. o.

⁵⁶ Spontoni, 273. o.

⁵⁷ Istvánffy, 446. o.

⁵⁸ Szamosközy, 261. o.

⁵⁹ MTSZ 1968. 273. o.

⁶⁰ Závodszy György naplója. *Geréb*, 1955. 265. o.

⁶¹ *Tagebuch*, 301. o.

⁶² Ortelius, 382. o.

⁶³ Uo.

volt kivégzés, az csakis Szendrőn történhetett. Spontoni leírása tűnik valószínűbbnek, mivel a Tagebuch zavaros leírása azt jelzi, hogy a seregben volt egy erről szóló történet, de azt csak azok ismerték pontosan, akik ott voltak a hídnál. Spontoni, mint Basta titkára, fülthanúja lehetett a parancsnokok beszámolójának, míg az ezredírnok csak a pletykákról értesülhetett. Nem vehető el ugyanakkor az Ortelius-változat sem: Németit azért hurcolta magával Basta, hogy Szendrőt megszerezze, s logikusnak tűnik, hogy mivel a várat elhagyva találták, már semmi érdeke nem fűződött a hajdúkapitány életben hagyásához.

Összességében az edelényi csata elvesztését több tényező összejátszása eredményezte. 27-e délutánjáig Bocskai számára kedvezően alakult a helyzet. Sikerült rajtaütöni Basta utóvédjén Edelénynél és a császáriak visszavonultak. Eközben eltévesztették az utat és eltévedtek a völgyekben, élelemben és takarmányban is szűkölködtek. Végül Ládbesnyőnél táboroztak le, ahol már várt rájuk Bocskai csapdája. A hajdúk teljesen bekerítették Basta táborát, de nem támadtak, mert biztosak voltak benne, hogy az ellenség napokon belül megadja magát. Minden túl jól alakult és ez hamis magabiztosságba ringatta őket. Már nem a harc, hanem a zsákmányolás és a bosszú foglalkoztatta őket. Ezzel szemben Spontoni leírásából kitűnik, hogy Basta mesteri módon készítette fel demoralizált csapatait a támadásra. Saját testőrségét állította az elővéd élére, akik a legmagasabb harcértékkel bírtak. A tábor csendje elaltatta a hajdúk éberségét. Közvetlenül hajnal előtt támadott, ami a legkritikusabb időszak az őrsegeknél, a leszálló köd pedig hatalmas előnyhöz juttatta, hiszen napkelte után Bocskai felmérhette volna a császáriak támadásának irányát és erejét, majd ennek megfelelően mozgathatta volna saját erőit. A császári csapatok előre elgondolt terv szerint tevékenykedtek, és folyamatosan fenntartották az összeköttetést. Ezzel szemben a szétszórtan táborozó hajdúk nem tudták összpontosítani az erőiket és szilárd vezetés nélkül, összehangolatlanul hadakoztak.

Budapest, 2004.
408 o., ill.
5880.- Ft
ISBN 963 327 367 6

Hermann Róbert

Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái

Hermann Róbert könyvével indul a Zrínyi Kiadó Nagy csaták című új sorozata. Célunk az, hogy a magyar történelem egy-egy háborús korszakának csatáin és ütközetein keresztül mutassuk be a magyar történelem egészét. Természetesen a hadieseményekre összpontosítunk, de miután a háborút társadalmi jelenségnek – vagy ahogy a neves porosz katonai teoretikus, Karl von Clausewitz fogalmazott, a politika más, erőszakos eszközökkel történő folytatásának – tekintjük, a kor tágabb politikai körülményeit ismertetve szólunk a háborúk történetéről.

A kötet nem a forradalom és a szabadságharc története, sőt nem is teljességre törekvő hadi krónikája. A szerző arra vállalkozott, hogy elemezze a szabadságharc legjelentősebb összecsapásait, s ezáltal a magyar hadtörténelem egyik legdicsőségesebb időszakát idézze fel a mai olvasó számára. A korszak politikatörténete, valamint a hadszíntér és a közlekedési lehetőségek ismertetése után a szembenálló haderőket mutatja be, majd ezt követi a szabadságharc 11 csatájának és 28 ütközetének leírása – számos illusztrációval, világosan eligazító térképekkel, az összecsapásokban szemben álló erők vezetőinek életrajzával és a fennmaradt jelentésekből, visszaemlékezésekből, levelekből vett részletekkel. A kötetet részletes, áttekintő bibliográfia zárja.

Zrínyi Kiadó